

ТВОРЧЕ ОСВІТНЬО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК ЗНЯТТЯ КРИЗИ УВАГИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття підносить актуальну в сьогоденні проблему – створення найсприятливіших умов для навчання, виховання і розвитку учнів навчальних закладів I ступеня, які переживають кризовий стан у зв'язку зі змінами навколишнього оточення. Прерогатива віддається творчому освітньо-виховному середовищу, яке здатне навчити культурі життєвого самовизначення, сформувати духовні цінності, підтримати учня в його екзистенційних пошуках.

Розвиток дитини – складний психофізіологічний процес, який відбувається відповідно до власних особливостей і законів, у спільній навчальній діяльності учителя і учня. Навчання – обов'язковий компонент, без якого прояв творчого потенціалу неможливий. Науковець Г. Костюк наголошував, що досягнення в розвитку дітей залежать не просто від їхнього віку, а й від того, як організовується і спрямовується їхня навчально-виховна діяльність.

У Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) сказано: «Формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря та розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації – ось основне завдання педагогіки сьогодення» [1, с. 16]. Розвиток – специфічний процес виміру, результатом якого є виникнення якісно нового, наступального процесу сходження. Стриженева мета сучасної школи, на думку вченого В. Донія, – навчити культурі життєвого самовизначення, сформувати духовні цінності, підтримати учня в його екзистенційних пошуках. За висловом Д. Ліхачова, спілкуючись, люди створюють одне одного. А.В. Сухомлинський наголошував, що радість успіху – це потужна емоційна сила, від якої залежить бажання дитини бути гарною, закликав турбуватися про те, щоб ця внутрішня сила дитини ніколи не вичерпувалась, бо якщо вона відсутня, не допоможуть жодні педагогічні хитрощі. Творче освітньо-виховне середовище якраз і створює найсприятливіші умови для вдосконалення учнів в цілому, початкової школи зокрема. Воно, по суті, виступає через навчання та виховання двоєдиною підтримкою рівноваги внутрішнього світу учнівської особистості та відношень з оточуючим світом як посилюючого подолання його різнонаправленості. Звідси випливає, що середовище, а значить, і всі, хто в ньому перебувають, набувають якості протистояння та правильного вибору такій особливості соціуму як амбівалентність (від лат. «ambo» – обидва та «valentis» – що має силу), тобто одночасності протилежно спрямованих мотивів та діянь. Термін увів у науковий дискурс дослідник Ейген Блейлер. «По суті справи, розвиток особистості у тому й складається, щоб постійно витримувати направленість все нових компонентів, що виключають один одного, в самому собі. Бажано всіляко зберігати та культивувати краще, що в них є» [2, с. 16].

Один із прибічників класичної моделі середовищного навчання В.М. Дрофа представляє її як деяку сукупність стимулів, що розширюють зону «актуального та найближчого розвитку індивідуума», що впливають на культурне середовище освітнього закладу. В.С. Мухіна визначає психологічну готовність до школи як складне утворення, що передбачає достатньо високий рівень участі мотиваційної, інтелектуальної сфер та сфери довільності. Науковець Г. Беляєв показав, що поняття «навчаюче середовище» включає в себе всю ба-

гатогранність відношень, форм та змісту, що виникають у процесі виховання та навчання людини. Освітнє середовище представлене як системний педагогічний об'єкт, що перетворює сукупність зовнішніх умов навчання, виховання і розвитку колективу та особистості як соціального середовища, що дозволяють підвищити якість життя людини та розвинути індивіда в особистість, спільноту – в суспільство. На думку ученого, імпліцитною якістю освітнього середовища є висока етика життя. Середовище розуміється як цілеспрямована педагогічна взаємодія всіх учасників навчання, виховання та співрозвитку, як подія.

Навчальне середовище зазначеними дослідниками розглядається як деяке ціле, що позитивно впливає на всіх оточуючих, розвиває їх, удосконалює, а в молодших школярів підвищує рівень дозрілості. Остання вказана якість зберігає необхідні для діяльності дитини енергетичні можливості організму, функціональні властивості нервової системи.

Хайнц фон Форстер, автор концепції кібернетичної епістемології, вважає, що навколишнє середовище в тому вигляді, як ми його сприймаємо – це наш винахід. Все, що ми можемо сказати про світ, – це конструкції нашої свідомості, які ми винаходимо, а не одержуємо ззовні в результаті наукових відкриттів. Відповідно, не може передаватися знання безпосередньо від людини до людини, наприклад, від учителя до учня. Учень сам повинен сконструювати своє власне знання з того емпіричного і перцептивного матеріалу, який ним опрацьований самостійно, тривало занурившись у роботу.

«Іммерсивність – занурення, це якість технологічної частини середовища, що забезпечує психологічний стан людини, в якому її “я” сприймає себе овіяним, включеним і взаємодіючим з деяким середовищем, що забезпечує йому безперервний потік стимулів і досвіду» [3, с. 33].

Щоб успішніше здійснювався вплив творчого освітньо-виховного середовища на кожену дитину, вважається за необхідне проведення низки практичних заходів для зняття кризи дитячої уваги як здоров'язберігаючої складової особистості, її валеологізації. В цьому контексті слід зазначити, що російський учений І.І. Брехман одним із перших загострив проблему необхідності розробки основ нової науки і в 1980 році ввів у користування термін «валеологія» (як похідне від латинського «valeo» – здоров'я, бути здоровим). З тих пір термін став загальноприйнятим та набув широкого вжитку не тільки на теренах Росії, але і далеко за її межами. Основним методом валеології є дослідження шляхів підвищення резервів здоров'я людини, яке включає в себе пошук засобів, методів та технологій формування мотивації на здоров'я, прилучення до здорового образу життя. В процесі колективно-розподільної діяльності в підсистемах «учитель-клас», «учитель-учень», «учень-учень», «учень-клас», спрямованої на пошук істини, відбувається рівномірний розвиток обох півкуль головного мозку учня, поєднання так званого лівопівкульного раціоналізму і цілісного асоціативного інтуїтивного мислення. Зацікавленість виконуваною роботою сприяє розкритості дитини у спілкуванні з однокласниками, учителем, більш сміливому вираженню своїх думок, а значить, зростанню рівня комунікабельності дитини з однолітками, комфортності у класному колективі в цілому.

Для створення сприятливих умов на уроці пропонується вводити у навчальний процес вправи: 1) «Хто швидший?» – відшукування в тексті вказаної вчителем голосної букви. Успішність виконання тесту оцінюється за продовжуваністю та якістю виконаної роботи; «Повітряні малюнки» – учитель або один з учнів, ставши обличчям до класу, окресленням руки відтворює у повітрі знайомі учням предмети. Завдання – вгадати, який предмет було «намальовано», і описати його; 2) «Муха» – по черзі діти пересувають магніт – «муху» – на приставній дошці, розкресленій клітинками. Мета гри – перевірити, як діти розуміють команди «вгору», «вниз», «вліво», «вправо»; 3) «Найважливіший» – учні стають півколом перед ведучим, який прагне запам'ятати, порядок їх розташованості. Потім, повернувшись спиною, прагне назвати імена дітей в тому порядку, в якому вони стоять. Мета – не допустити помилок або якомога менше їх зробити. Виконавши свою місію, учень-ведучий стає у

півколо, а його місце займає хтось інший; 4) «Хто за ким?» – невелика група дітей стає в шеренгу. Ведучий запам'ятовує і повертається до групи спиною. В цей час діти швидко міняються місцями. Ведучий, повернувшись обличчям до них, повинен вказати – хто поміняв своє місце в шерензі, а хто – ні. Мета – дати якнайточнішу відповідь і допустити якомога менше помилок; 5) «Слухай уважно» – два учня одночасно промовляють різні фрази, що складаються з однакової кількості слів. Вчителем заздалегідь це обумовлюється. Учні-слухачі повинні відтворити зміст кожної зі сказаних фраз. Можливі й інші варіанти організації проведення даної гри на увагу: одномоментне читання фраз із двох невеликих невідомих оповідань з наступним їх відтворенням, або з відомих казок з наступним продовженням відтворення їх змісту. Досить успішно знімають кризу уваги прийоми, розроблені С.В. Савченком:

а) прийом «театральна пауза» – використовується педагогом з метою актуалізації уваги до обговорюваної проблеми;

б) прийом «перенос дискусії на діяльність» – ефективний у випадку виникнення складної ситуації в ході обговорення;

в) прийом «педагогічне авансування» – використовується як початковий етап методу заохочення;

г) прийом «педагогічна гіперболізація» – запропонований педагогом варіант перебільшення чогось з метою спростування або підтвердження думки тим, хто бере участь в дискусії;

д) прийом «передача повноважень» – використовується у випадку проектування особистісно орієнтованої ситуації, яка вимагає зміни звичної системи соціальних ролей;

е) прийом «мнима згода з опонентом» – використовується в тому випадку, якщо педагогу треба взяти істинні мотиви рішення, якого добивається учень.

Формують у дітей впевненість у правильності дій вправи з паличками Х. Сьюзенера. Наведемо наступні приклади:

1. Відбери палички однакового кольору та побудуй з них паркан, будинок тощо.

2. Зроби драбинку з паличок різного кольору. Чому бокові палички краще брати одного кольору?

3. Склади поїзд з коричневого, оранжевого та червоного вагонів так, щоб оранжевий був лівіше коричневого, а коричневий – лівіше червоного. Який вагон лівіше: червоний чи коричневий?

4. Вправи в ігровій формі «Знайди пару» – а) пропонуються кольорові геометричні фігури: коло, трикутник, прямокутник, треба знайти палички відповідного до кожної з них кольору; б) до кольорової цифри підбирається відповідна кількість предметів (або їх зображень на карточці); в) склади із кольорових паличок кожне з чисел від 11 до 19 навпроти табличок, на яких ці числа написані.

5. Застосування логічних блоків, «розроблених» венгерським психологом Дьенешем. Пропонуються ігри: «Хто швидше збере всі червоні або іншого кольору блоки?»; «На своє місце» – пропонується зібрати всі квадратні або прямокутні блоки; «Заселимо будинок» – учні відповідно до розміру будиночка підбирають велике чи маленьке звірятко; «Допоможіть Незнайці» – вибираються казкові персонажі і відповідно до кольору їх одягу підбираються предмети з такою ж забарвленістю.

6. Склади з паличок квадрат, прямокутник та інші фігури, які ти знаєш. Як можна за допомогою паличок дізнатися, яка фігура займає більше місця? Яка менше? Дізнайся за допомогою паличок, чи рівні сторони квадрата? А в прямокутника?

7. «Засвіти зірку» – на аркуші темно-синього кольору (нічне небо) пензлем намалювати – «засвітити» – стільки «зірочок на небі», скільки зображено фігур на числовій карточці, розданій кожній дитині.

8. «Мозаїка» – складіть з окремих геометричних фігурок, набір яких роздається різний кожному учневі, картинку. Опиши її.

9. «Візерунок» – визначити напрямлення руху від себе направо, наліво, вперед, вниз, вгору.

10. «Знайди відмінність» – в наборі ілюстрацій з однаковим зображенням предметів знайти відмінності.

11. Використання прийому серіації – побудови упорядкованих збільшуваних чи зменшуваних рядів за обраною ознакою: розміром, інтенсивністю кольору тощо. Класичним прикладом серіації є пірамідки, різні за величиною предмети одного типу.

12. Застосування ігор, що розвивають мислення дитини, типу «Логічні кубики», «Кутки», «Склади куб», «Куб і колір», «Склади узор», «Куб-хамелеон».

13. Проведення аутотренінгу:

Я першокласник (або другокласник, третьокласник, четверокласник – в залежності від того, в якому класі дитина).

Я люблю читати.

У мене завжди все виходить.

Мені подобається вчитися.

Я творча особистість.

14. Проведення підсумку уроку за допомогою опитування «Рефлексія» –

На уроці я:

- дізнався...
- зрозумів...
- навчився...
- найбільший мій успіх – це...
- я не вмів, а тепер вмю...
- я змінився...
- на наступному уроці я хочу...

15. Пропозиція виконати завдання «Вільне письмо» – думки після дзвінка з уроку.

16. Написання твору-мініатюри «Чого мене навчив твір...».

17. Інсценізація (або виразне читання в особах уривків з твору).

18. Усне «словесне малювання» героя твору.

19. Творчий переказ тексту оповідання, що вивчається.

20. Проведення ігор: «Трійця» – учні групуються таким чином, щоб у кожній новоутвореній групі було по одному учаснику із 1, 2, 3 групи – для обміну враженнями від прочитаної частини тексту; «Спільник читача» – учні діляться на групи, виконуючи дане завдання, обмінюючись думками. Потім по одному учню переходять з групи в групу, зайнявши стільчик читача, який стоїть попереду класу, хтось один озвучує думки товаришів по групі, думки учнів з інших груп.

Підсумком проведення такої роботи є застосування методики «Нераціональна витрата часу учнями». Розрахунок ведеться за формулою:

$$A_1 \times (100\% - X_1\%) : 100\% + A_2 \times (100\% - X_2\%) : 100\% + A_n \times (100\% - X_n\%) : 100\% \times K : 100\%,$$

де A_1, A_2, A_n – кількість учнів у групі;

X_1, X_2, X_n – відсоток часу, на який група учнів відволікається від уроку;

K – всього учнів у класі.

Наприклад, 7 учнів із класу витрачають до 4 – 5 хвилин на різні розмови, не пов'язані з уроком. Якщо урок 45 хвилин взяти за 100%, то 4 – 5 хвилин складають десяту частину від загальної кількості навчального матеріалу, або – 10%. 3 учні не виявляють

активності протягом 20 – 23 хвилин уроку, що дорівнює приблизно 50% навчального часу. 15 учнів працювали з високим рівнем участі в урочній діяльності. Отже, відсоток часу, який гається учнями, буде дорівнювати:

$$7 \times (100\% - 10\%) : 100\% + 3 \times (100\% - 50\%) : 100\% + 15 \times (100\% - 0\%) : 100\% \times 25 : 100\% = \\ = (6,3 + 1,5 + 15) \times 25 : 100\% = 5,7\%.$$

Рівень активності – 94,3% (100% – 5,7%).

Практика показала, що поставлена задача вирішується краще, якщо підходить творчо до організації навчання в школі майбутнього першокласника. З метою швидкої адаптації першокласників до укладу життя школи, кожен рік проводиться анкетування батьків учнів, збирається анамнез про їх дітей. Дані анкет дозволяють при проведенні діагностування шкільного віку у першокласників знайти індивідуальний підхід до кожного учня.

Визначаючи готовність дитини до шкільної освіти (діагностика сформованості прийомів навчальної діяльності), використовуються методики «Будинок» (скринінговий тест шкільної зрілості Йєрасика-Керна), дослідження словесно-логічного мислення молодших школярів Е.Ф. Замбацявічене, дослідження інтелекту у дітей Д. Векслера, «Заучування 10 слів» А.Р. Лурії, субтест «Складання фігур», графічний варіант «Коректурної проби» Бурдона з найпростішими геометричними фігурами, «Узнавання фігур», «Переплутані лінії» – дослідження обсягу уваги. Рекомендовано проводити так звані терапевтичні ігри, тобто ігри, що організуються з метою вилікування від психічних захворювань, для компенсації недоліків спілкування та полегшення або навіть усунування деяких фізичних та фізіологічних аномалій. Учні відвідують двічі на тиждень не тільки заняття, а й гуртки за інтересами: вокальну студію, народної вишивки, шахів, спортивної гімнастики, дзю-до, футболу тощо. Беруть активну участь у різного роду конкурсах, змаганнях.

Позитивний вплив має річна описова оцінка учнів 1 класів, урочисте підведення підсумків досягнень 2 – 4 класів за семестр, за рік. Смісл описової оцінки полягає у її суб'єктивності, у формуванні позитивної навчальної діяльності. Лист описової оцінки виступає якісним шкільним свідоцтвом і виконує функції внутрішнього документа, що вміщує екзистенційний діалог між учителем і учнем, сконцентрований на діагностуванні та підтримці обох сторін. Ще І. Кант наголошував на думці, що оцінка людської праці, матеріалізована словом, – найкращий стимул еволюції суспільства.

Цілеспрямовано створюючи «ситуацію успіху», допомагаємо учням відчувати себе розкутими, що дозволяє повірити в себе, у свої сили. А регулярні консультації, ділове спілкування з ними створюють умови для розвитку їх ініціативи, пошукової роботи, бажання зробити більше, ніж пропонує учитель. Завдання школи – привчити дітей безконфліктно взаємодіяти в будь-якому колективі, а для цього – навчити створювати атмосферу доброзичливості, творчості, довіри і взаєморозуміння. Система виховної роботи, спрямована на вирішення основної концептуальної ідеї розвитку закладу освіти як школи життєвої самотворчості – ідеї самоудосконалення, самореалізації, а значить – залучення дітей до активної управлінської діяльності, підвищує рівень їх відповідальності за свої вчинки. Адже відповідальність – сутнісна основа особистості, що збігається з поняттями особистого і суспільного обов'язку, з присудженням і здійсненням зовнішньої необхідності з бажаннями та потребами особистості. Відповідальність базується на усвідомленні й прийнятті людиною необхідної залежності поведінки від суспільних цілей та цінностей. На думку С. Іванова, відповідальність також слід розуміти як внутрішнє джерело здатності адекватного самовизначення суб'єкта в системі «людина – світ» і як перспективу розвитку потреби особистості в самоактуалізації. Відповідальність проявляється в усвідомленні дитиною необхідності та важливості обов'язкового виконання якоїсь справи, що має значення для інших, у спрямуванні своїх зусиль на виконання цієї справи та їх інтенсифікації, в емоційному переживанні успіху – невдачі в процесі діяльності, в готовності до самоконтролю і

самооцінки, в прагненні до рефлексивної позиції по відношенню до своїх дій і вчинків. Відповідальність означає, що якусь проблему, справу, доручення підліток робить предметом своєї свідомості, тобто відносить до себе особистісно.

Так, застосований нами тест «Коректурна проба» надав можливість оцінити рівень стійкості уваги дітей 6 – 7 років, а методика «Таблиця Горбова-Шульте» – визначити об'єм динамічної уваги. Дослідження проводилися індивідуально, щоб здійснювати особистісно-орієнтований підхід до кожної дитини. Враховувалася і така дитяча властивість, як зв'язок уваги в молодшому шкільному віці з емоціями та почуттями, – всім тим, що викликає в дітях сильні переживання. Звідси – нестійкість уваги, розсіяність, підвищена емоційна напруга.

Таким чином, творче освітньо-виховне середовище, створюване під час урочної діяльності в початковій школі, дає великий заряд позитивних емоцій дітям, допомагає їм більш впевнено себе почувати під час виконання завдань самостійно, в парі, у групі, а, звідси, і в колективі. Навчання у формуючому творчому освітньо-виховному середовищі веде за собою розвиток, є обов'язковою умовою особистісного становлення, позитивних змін у пізнавальній діяльності учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Бим-Бад Б.М. Категория амбивалентности в теории воспитания человека / Б.М. Бим-Бад, Л.И. Егорова // Педагогика. – 2008. – № 7. – С. 8-17.
3. Сергеев С.Ф. Обучающие свойства среды : смена парадигмы / С.Ф. Сергеев // Школьные технологии. – 2008. – № 2. – С. 25-33.
4. Довга Т.Я. Шляхи раціоналізації навчальної праці молодших школярів / Т.Я. Довга, В.І. Зевіна // Початкова школа. – 1990. – № 3. – С. 58-60.
5. Артемова Т. Проблемы обучения детей с шестилетнего возраста / Т. Артемова, А. Ковалева // Народное образование. – 1998. – № 9 – 10. – С. 5-8.
6. Вайнер Э.Н. Валеология / Э.Н. Вайнер. – М. : Флинта : Наука, 2001. – 416 с.
7. Никитин Б. Резервы здоровья наших детей / Б. Никитин, Л. Никитина. – М., 1990. – 234 с.
8. Азаров Ю.П. Радость учить и учиться: педагогика гармонического развития / Ю. П. Азаров. – М. : Политиздат, 1989. – 335 с.
9. Акупенкова І.А. Виховна робота з розвитку в учнів здібностей до спілкування / І.А. Акупенкова // Практична психологія і соціальна робота. – 1998. – № 6 – 7. – С. 88.
10. Берулава М.Н. Гуманистическое образование в условиях информационной цивилизации / М.Н. Берулава // Педагогика. – 2008. – № 7. – С. 3-7.

К.И. Приходченко

Творческая образовательно-воспитательная среда как фактор снятия кризиса внимания учащихся начальной школы

Статья поднимает актуальную на сегодняшний день проблему – создание наиболее благоприятных условий для обучения, воспитания и развития учащихся I ступени, которые переживают кризисное состояние в связи с изменениями обучающегося окружения. Прерогативой выступает творческая образовательно-воспитательная среда, которая способна научить культуре жизненного самовыражения, формировать духовные ценности, поддерживать учащегося в его экзистенциальных поисках.

К.І. Prikhodchenko

Creative Educational Environment as the Factor of Crisis Removal

This article rises the pressing problem of today – creation of favourable conditions for upbringing, education and development of the pupils at the elementary level who endure crisis in connection with some changes in their educational environment. So the creative educational environment is the prerogative. It is able to teach the pupils culture of self-expression, to form the spiritual values and to support pupils in their existential investigation.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2009.